

A HATALOM NYELVE – A NYELV HATALMA

Nyelvi jog és nyelvpolitika Európa történetében

A doktori értekezés nyilvános védésre benyújtott tézisei

KÉSZÍTETTE:

dr. Nagy Noémi

TÉMAVEZETŐK:

Prof. dr. Andrásy György egyetemi tanár

Dr. habil. Herger Csabáné egyetemi docens

Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Doktori Iskolája

Pécs, 2015

I. A kitűzött kutatási feladat összefoglalása, kutatási kérdések

Noha a nyelvi jogokkal és a nyelvpolitikával foglalkozó szakirodalom lassan egy kisebb könyvtárat tudna megtölteni, összehasonlító nyelvi jogi kutatások alig születtek, s ha mégis, csak a hatályos szabályozásokra terjednek ki, avagy a kisebbségvédelem vizsgálatának tágabb kereteibe illeszkednek. Jelen értekezés ezzel szemben kifejezetten a nyelvi kérdésre összpontosít, elsősorban jogtörténeti szempontú és összehasonlító jellegű. A kutatás végső célja *de lege ferenda* javaslat nyújtása az igazságos és helyes nyelvi jogalkotás zsinórmértékeire vonatkozóan (Andrássy 1993; 2013c: 16–17).

A kutatás egyes országok nyelvi jogi – azaz az egyes nyelvek státuszára, a nyelvhasználatra, a nyelvek beszélőinek jogaira vonatkozó – szabályozására, valamint nyelvpolitikájára – a nyelvi jogalkotás alapjául szolgáló politikai célkitűzésekre – terjed ki, mégpedig az első ilyen tárgyú jogszabályok születésétől napjainkig. Az elsőként megfogalmazott kutatási kérdések feltáró jellegűek: Hogyan alakult a nyelvhasználat szabályozása a nemzeti jogok történetében? Mikor születtek a nyelvhasználatra vonatkozó első jogszabályok? Mikortól állítható bizonyosan, hogy ezen jogszabályok mögött tudatos politikai megfontolás rejlik, azaz mikortól beszélhetünk nyelvpolitikáról? Megfigyelhetők-e a nyelvjog-alkotásban korszakonként bizonyos tendenciák, visszatérő motívumok? Mi a nyelvi jogi szabályozás logikája, az egyes jogszabályok háttérét képező nyelvpolitikai célkitűzés?

A nyelvhasználatra vonatkozó szabályozások történeti, ideológiai stb. okokból való eltérése miatt voltaképp indokolt lenne megvizsgálni a világ összes országának nyelvi jogát, ez azonban még akkor is meghaladná egy doktori értekezés kereteit, ha a vizsgálódás csupán a jelenleg hatályos szabályozásokra terjedne ki. Mivel a kutatás végső céljának megvalósítását inkább szolgálja kevesebb ország nyelvi jogi szabályozásának történeti szempontú, a szabályozás változásait is figyelembe vevő, a fejlődési ívekre összpontosító alapos elemzése, mint több ország jelenlegi szabályozásának áttekintése, ezért az elsődleges források tanulmányozásához szükséges nyelvtudásomat is figyelembe véve elsőként Spanyolországot, az Egyesült Királyságot és Franciaországot vizsgáltam meg.

A kutatás során világossá vált, hogy a jelenleg igen tarka nyelvi jogi képet mutató három ország a múltban nagyon is hasonlított egymásra. A következő kutatási kérdés ekkor így fogalmazódott meg: Vajon ezek a hasonlóságok tendenciaszerűen jelentek-e meg a történelem során? Beilleszthetők-e a nyelvi jogi szabályozás egy tágabb fejlődési folyamatába? Amennyiben igen, a hasonló elemek eléggé szisztematikus jelleggel bukkannak-e fel ahhoz, hogy ezek alapján fel lehessen állítani egy normatív nyelvi jogi modellt? A kutatási eredmények alapján ezen kérdésekre igenlő választ tudtam adni és felállítottam az ún. *asszimilációs* nyelvi jogi modellt.

A következő kutatási kérdésem arra vonatkozott, hogy meddig tekinthető irányadónak ez a modell. Vonatkozik-e a jelenlegi szabályozásokra is, s ha igen, mennyiben? Arra jutottam, hogy nem: a három vizsgált nyugat-európai ország hatályos nyelvi joga közül egyedül Franciaországé sorolható az asszimilációs modellbe, bár az elmúlt évtizedben ott is megindult egy pluralista szabályozási irányba való elmozdulás. Így a felállított modellt *történeti* modelliként kell értelmezni.

Ekkor önként adódott a kérdés: pontosan meddig érvényes a történeti modell? Mi volt az a pont a történeti fejlődés során, ahol a szabályozás iránya megfordult az egyes országokban? Spanyolország esetében ez egy nagyon világos dátumhoz köthető: az 1978-as alkotmány születéséhez. Az Egyesült Királyságnál már nem találunk ilyen emblemikus aktust: a pozitív folyamat körülbelül a 20. század elején kezdődött el és kisebb-nagyobb lépésekben haladt előre, az egyes országrészek között jelentős különbségekkel. Franciaország csak mostanában kezdett nyitni a nyelvi sokszínűség elfogadásának irányába, de nagyjából-egészében még mindig az asszimilációs modellbe sorolható. A fentiek alapján a történeti modellt az egyes országok összehasonlításánál a 20. századig tekintem irányadónak, ameddig tehát azonos tendenciákat lehet megfigyelni ezek nyelvi jogi szabályozásában.

A három ország nyelvi jogának fejlődése a 20. században már annyira eltér egymástól, hogy egyrészt rendkívül megnehezíti az összehasonlító elemzést, másrészt egy ilyen elemzésnek szinte semmi haszna sincs. Ezért második lépésben az asszimilációs modelltől a pluralista modell irányába történő elmozdulás folyamatának (lehetséges) lépéseit vázoló fel – általánosságban, hiszen ezek a lépések nem azonos időben és/vagy sorrendben valósultak meg az egyes országokban. Ezt követően a *hatályos* szabályozásokat hasonlítom össze az alábbi kutatási kérdések mentén: Milyen nyelvi jogokat biztosít az egyes országok jogrendszere? Mik a nyelvjog-alkotás elméleti alapjai, nyelvpolitikai motivációi? Mennyiben felel meg a nyelvjog-védelem választott módja és megvalósított szintje a nemzetközi szabályozásnak?

Az asszimilációs történeti modell felállítását követően felvetődött egy más irányú kérdés is: vajon történetileg ez volt-e az egyedüli módja a nyelvi kérdéshez való hozzáállásnak? Rövid feltáró jellegű vizsgálataim alátámasztották Andrassy professzor azon álláspontját, mely szerint alapvető különbség van egyfelől a francia és az angol, másfelől a magyar szabályozás múltja között (Andrassy 2013a: 31–36, 41–42, 173–178, 297–298; Andrassy – Vogl 2012: 102–103). A magam részéről ezek után megfogalmaztam azt a kutatási hipotézist, hogy az asszimilációs nyelvi jogi szabályozás egyik történeti ellenpontját a Habsburg Birodalom és a Magyar Királyság képezi. A kutatási kérdések e két ország nyelvi jogi szabályozására vonatkozóan ugyanazok, mint a vizsgált nyugat-európai országok esetében (a nyelvi jogi szabályozás első megjelenése, a nyelvpolitika jellemzői, visszatérő motívumok, fejlődési tendenciák stb.). Ebben az esetben is sikerült felállítanom egy normatív nyelvi jogi modellt, amelyet *pluralista modell*nek neveztem el. Az asszimilációs modellel való összehasonlítás érdekében ezt eredetileg is történeti modellként fogalmaztam meg, amelynek végpontja a Habsburg Monarchia felbomlásához, az 1918-as évhez köthető. Ezek után Ausztria és Magyarország hatályos nyelvi jogi szabályozását a fent kifejtett kutatási kérdések mentén hasonlítom össze a három nyugat-európai országgal (tehát öt ország nyelvi jogi szabályozásának szinkron elemzéséről van szó).

A dolgozat *időbeli* és *területi* kereteinek kijelölése után a *tartalmi* lehatárolást is el kell végezni. A nyelvi jog ugyanis számos részterületet foglal magába: nemzeti szinten a hivatalos nyelv intézményét, a kisebbségi nyelvi jogokat, a bevándorlók nyelvi jogait, az idegen nyelvek tanulásának feltételeit, az állampolgársággal kapcsolatos nyelvi kérdéseket; nemzetközi szinten pedig az adott nemzetközi szervezet hivatalos nyelvére, munkanyelvére vonatkozó szabályozást, valamint a nyelvi jogok védelmére szolgáló nemzetközi jogi dokumentumokat. Jelen kutatás a *hivatalos nyelv* intézményére és a

kisebbségek nyelvi jogaira összpontosít, mivel történetileg ezek – ebben a sorrendben – jelentek meg először; a nyelvi jog többi területe viszonylag újkeletű.

Az állam elméletben a nyelvhasználat bármely színterét szabályozhatja a köz- és magánéletben egyaránt. Az értekezésben a legnagyobb figyelmet a hivatalos nyelv intézménye által érintett nyelvhasználati szinterekre, azaz a szoros értelemben vett állami szférára (törvényhozás, végrehajtás, igazságszolgáltatás), valamint az oktatás nyelvének szabályozására fordítom. Ezek a nyelvhasználati szinterek az állami nyelvpolitika legaktívabb működési területei, mivel az ezekhez való nyelvi hozzáférés szabályozásán keresztül tudja az állam bizonyos nyelvi csoportok hegemon pozícióját fenntartani, befolyásolni. Az oktatásnak ezen túl kiemelt szerepe van az egyén identitásának kialakításában, szocializációjában, társadalmi helyzetének meghatározásában (vö. Nádor 2002: 30–31, Newerkla 2003: 169–170, Vetter 2003: 271–272).

Ami a kisebbségi nyelvi jogokat illeti, azok valójában elválaszthatatlanok a hivatalos nyelv intézményétől, mintegy kiegészítik azt. Tudnillik, azt az esetet leszámítva, amikor egy kisebbségi nyelv hivatalos nyelvi státusszal bír, a hivatalos nyelv implicite nem más, mint a nyelvi *többség* számára biztosított kollektív nyelvi jog (amely bizonyos határok között egyéni jogként is megfogalmazható): jog arra, hogy saját nyelvét az állam hivatalos nyelveként használja (Andrássy 1998: 31–48; 2010b; 2011: 16–17). Ebbe gyakorlatilag az összes közéleti nyelvhasználati színtér beletartozik. Az értekezésben kisebbségi *nyelvi jogokat* vizsgálok. Magukat az egyes kisebbségi nyelveket, valamint a nyelvi kisebbségek történetét csak annyiban érintem, amennyiben az a nyelvi jogi szabályozás megértéséhez feltétlenül szükséges.

A kisebbségi nyelvi jogok fogalmából *per se* következik, hogy azok a kisebbségi jogok részterületét képezik. Ez az általános értelemben vett nyelvi jog egyetlen részterülete, ahol a nyelvi jogok valóban és szükségszerűen a kisebbségi jogok rendszerén belül kezelendők. Ez azonban nem jelenti azt, hogy egy nyelvi jogokkal foglalkozó értekezésnek a kisebbségi kérdés minden vonatkozására ki kellene terjeszkednie. Ez nemcsak terjedelmi szempontból volna lehetetlen vállalkozás, de éppen a kutatás végső céljától távolítana el bennünket: a helyes és igazságos nyelvi jog zsinórmértékeinek megtalálásától. Így tehát a dolgozat céljából és tárgyából fakadóan amennyire csak lehetséges, leválasztom a nyelvi kérdést a kisebbségi kérdéstől, és utóbbit csak annyiban érintem, amennyiben a nyelvi jogi szabályozás megértéséhez elengedhetetlenül szükséges.

Az értekezés utolsó tartalmi korlátja a dolgozat címéből is kitűnik: a nyelvi jogokra vonatkozó *jogalkotást* vizsgálom, a jogalkalmazást csak annyiban, amennyiben közvetlenül visszahat a jogalkotásra.

II. Az értekezés vizsgálati módszerei és forrásai

A nyelvi jog igen szerteágazó kutatási terület, amelynek vizsgálatára számos tudományág – jog, szociolingvisztika (társas nyelvészet), filozófia, történettudomány, politikatudomány, szociológia, pszichológia, stb. – igényt tart. Meggyőződésem, hogy egy jelenséget akkor tudunk igazán megérteni, ha a lehető legtöbb aspektusból szemléljük. Ebből kifolyólag kutatásomban törekedtem az említett tudományterületek nagy részének nézőpontját érvényesíteni. Mindazonáltal az értekezés elsősorban jogtörténeti jellegű: a nemzeti nyelvi jogok diakrón és szinkrón elemzésén, értékelésén, valamint összehasonlításán keresztül, a jogtörténeti tudást mintegy „génbankként” (Kajtár – Herger 2013: 8) használva próbál rábukkani a szabályozás azon elemeire, amelyek a modern állam nyelvi jogalkotásának viszonyítási pontjait jelenthetik.

A konkrét munkamódszer elsősorban a nyelvi kérdésre vonatkozó jogszabályok (törvények, rendeletek, nemzetközi szerződések stb.), másodsorban a vonatkozó szakirodalom, harmadsorban a bírói és más jogalkalmazó szervek joggyakorlata elemző és értékelő feldolgozását jelenti. A felhasznált források között magyar, angol, spanyol, német, francia és latin nyelvű anyagok szerepelnek.

A nyelvhasználatra vonatkozó *jogszabályokat* egyrészt kifejezetten a nyelvi kérdéssel foglalkozó forrásgyűjteményekből, másrészt általános jogszabálygyűjteményekből válogattam ki. Az értekezésben vizsgált országok mindegyikének létezik online elérhető hivatalos jogtára (jogi archívuma), ahol sok esetben nemcsak a hatályos, de akár több évtizedre visszamenőleg a hatályon kívül helyezett jogszabályok is a kutatók rendelkezésére állnak. Az ír nyelvi kérdéshez jó hasznát vettem Tony Crowley (2000) szociolingvisztikai szempontú válogatásának. Alfred von Fischel (1910) mives gót betűkkel szedett jogszabálygyűjteménye az osztrák nyelvi joggal foglalkozó kutatók számára valóságos kincsesbánya. A magyar részhez Balogh Sándor (2002), Kemény G. Gábor (1952–1999) és Szekfű Gyula (1926) gyűjtése volt nagy segítségemre. A jogszabályok értelmezését természetesen minden esetben a közlő nézőpontjától függetlenül végeztem el.

A *joggyakorlaton* belül alkotmánybírósági és legfelsőbb bírósági ítéleteket, valamint egyes nemzetközi szervezetek ellenőrző testületeinek dokumentumait használtam fel, mivel ezek közvetlen iránymutatást nyújtanak az egyes államok nyelvi jogi jogalkotására vonatkozóan. Az európai hatáskörű nemzetközi szervezetek közül a nyelvi jogokkal legbővebben az Európa Tanács foglalkozik, ezért elemzésemben a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájának végrehajtását monitorozó szakértői bizottság rendszeres időközönként közzétett jelentéseit, valamint Magyarország vonatkozásában a Velencei Bizottság eseti véleményeit vontam be.

Ami a *szakirodalmat* illeti, a kutatási téma multidiszciplinaritása miatt a – sajnos csak elenyésző számban fellelhető – jogtudományi munkák mellett bőven merítettem a témához kapcsolódó rendkívül gazdag szociolingvisztikai, valamint az egyre gyarapodó jogbölcseleti–politikafilozófiai és történettudományi irodalomból is. A tapasztalatom az volt, hogy a spanyol, francia és brit nyelvi kérdéshez kapcsolódó szakirodalom szinte már zavarba ejtően bőséges, ugyanakkor sokszor elnagyolt. Gyakran komoly nehézségekbe ütközött kiválogatni a megfelelően dokumentált, bizonyítékokkal meggyőzően alátámasztott információt. A legalaposabban az ír nyelvi kérdést dolgozták fel: Tony

Crowley (2005) és Pintér Márta (2008) könyveit haszonnal forgattam. A brit nyelvpolitikához Dennis Ager (1996, 2003) és Robert Dunbar (2002, 2009), a spanyolhoz José del Valle (2013a) és Fernando González Ollé (1994a, 1994b), a franciához Ortutay Katalin (2011) munkái voltak a legnagyobb segítségemre. A nyugat-európai országokhoz képest az osztrák és a magyar nyelvi kérdéshez jóval kevesebb olyan átfogó művet találtam, amely az értekezés céljának megfelelően mind a két alábbi kritériumnak megfelel: jelesül kifejezetten nyelvjogi–nyelvpolitikai tárgyú, egyúttal történeti szemléletű, tehát nem csak a hatályos nyelvi helyzettel foglalkozik. Ide tartozik Nádor Orsolya „Nyelvpolitika: A magyar nyelv politikai státusváltozásai és oktatása a kezdetektől napjainkig” c. könyve. A kapcsolódó szakirodalom túlnyomó része vagy általános alkotmánytörténeti jellegű – például R. J. W. Evans és Robert A. Kann művei a Habsburg Birodalomról –, avagy a nemzetiségi kérdést taglaló munka: például Cholnoky Győző, Jászi Oszkár, Katus László, Mályusz Elemér, Mikó Imre, Romsics Ignác, Tilkovszky Lóránt munkái. Előbbieket leginkább a történeti háttér megértéséhez tudtam felhasználni, a nyelvi kérdésre vonatkozó adalékot csak elvétve tartalmaztak. Utóbbiak úgyszintén a történeti kontextusba helyezést segítették, viszont mivel a nyelvi kérdést teljes mértékben a nemzetiségi kérdésbe ágyazva mutatják be, ezért sok esetben rendkívül megnehezítették azt, hogy a dolgozatban kitűzött célnak megfelelően, kifejezetten a nyelvi jogi irányvonal mentén tudjak haladni. Ez alól kivétel Mikó Imre „Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika” c. 1944-es könyve, amely külön fejezetet szentel a nyelvi jogi kérdéseknek. Ami a kifejezetten történeti, nyelvpolitikai tárgyú műveket illeti, ezek egy része, különösen a 20. századból valók, erőteljesen ideologikus hangvételű, ami adott esetben a történelmi hitelesség rovására mehet (mindez a nemzetiségi irodalomról még inkább elmondható). Szerencsére rendelkezésemre állt egy pár kitűnő, alapos levéltári kutatással alátámasztott munka, amelyek egy-egy korszak nyelvi jogi helyzetéhez szolgáltak fontos információval. Jellemzően egy korszaknak egy-két specialistája van, akikre emiatt nagyobb mértékben támaszkodtam – míg az angol, francia és spanyol fejezeteknél több szerzőre, éppen ezért kisebb mértékben tudtam hagyatkozni. Példának okáért Berkeszi István a rendi országgyűlések nyelvéről írt kismonográfiát, a neoabszolútizmus nyelvpolitikájának szakértője Deák Ágnes, a Habsburg Birodalom 19. századi nyelvpolitikájáról pedig nemrég jelent meg egy kiváló, elsősorban szociolingvisztikai jellegű tanulmányokat tartalmazó kötet Rosita Rindler-Schervje szerkesztésében. A magyar nyelvi jog legalaposabban feldolgozott területe a magyar államnyelv bevezetésének története – itt elsősorban Szekfü Gyula és Mikó Imre munkáira támaszkodtam.

III. Az értekezés felépítése

Az értekezés öt fő egységből épül fel. A bevezetést követő második rész egyrészt elméleti alapvetésnek, másrészt keretfejezetnek tekinthető: a nyelvi jogok, a nyelvpolitika és a hatalom összefüggéseit, a nyelvi sokféleség kezelésének különféle megközelítéseit, ennek részeként a nemzetközi és európai uniós nyelvi jogot mutatja be. A dolgozat központi részét a harmadik fejezetben közölt öt országtanulmány képezi: ezek az Egyesült Királyság, Franciaország, Spanyolország, Ausztria és Magyarország nyelvi jogi szabályozását és nyelvpolitikáját mutatják be a kezdetektől napjainkig. Az értekezés széles idői és területi kereteiből természetesen következik, hogy a jogfejlődési folyamat minden apró részletét nincs módom bemutatni. A joganyag feldolgozása és elemzése során törekedtem az egyes történeti korszakok és az országok közötti egyensúlyra, de ezt nem lehetett teljes mértékben kivitelezni. Bizonyos részek elkerülhetetlenül nagyobb hangsúlyt kapnak másoknál, aminek az alábbi négy fő oka lehet: 1. a nyelvi jogi fejlődés szempontjából kiemelt állomásról van szó (pl. az 1789-es forradalom Franciaországban), 2. a szakirodalomban képviselt többségi állásponttal szállok szembe (pl. az 1868-as magyarországi nemzetiségi törvény esetén), 3. a korszak bemutatása a szakirodalomban elnagyolt, hiányos, a jogszabályok ismertetése pontatlan (pl. a 18–19. századi spanyol nyelvpolitika), avagy 4. praktikusán, az adott kérdéskörhöz több megfelelő minőségű anyag állt rendelkezésemre (pl. az osztrák neoabszolutizmus nyelvi joga). Ezek a tényezők adott esetben át is fedhetik egymást. Minden esetben törekedtem arra, hogy az olvasó egy-egy fejezet végére érkezve koherens képet kapjon az adott ország nyelvi jogáról. Az öt országtanulmányt követő negyedik, összehasonlító fejezet a nyelvi jogok asszimilációs és pluralista történeti modelljeit vázolja fel, valamint a jelenlegi nyelvi jogi megoldásokat értékeli és veti össze egymással a nemzetközi nyelvi jogi szabályozásra is tekintettel. Az értekezés érdemi részét a kutatás legfontosabb eredményeinek összegzése zárja. Az irodalomjegyzék az értekezésben felhasznált, hivatkozott szakirodalmat tartalmazza. Az értekezés függelékét képezi az értekezésben felhasznált jogszabályok jegyzéke.

IV. A tudományos eredmények összefoglalása

1. Az állam nyelvi sokféleséghez való hozzáállásának alapvetően három formája van, amelyek az alábbi fogalmak köré szerveződnek: hatalom/érdek, jog, érték. Ezen megközelítések megjelenése a történelem folyamán bizonyos időpontokhoz köthető, de nem zárják ki egymást, sőt, napjainkban mind a három párhuzamosan él egymás mellett, akár egy állam nyelvpolitikáján belül is.
2. A 19. század közepe előtt a nyelvet kizárólag a(z állam)hatalom eszközeként értelmezték, a nyelvi sokféleség szabályozása az állam érdekeinek megfelelően történt. Ez nem jelenti azt, hogy az államok ne biztosítottak volna nyelvhasználati jogokat, csak éppen nem tudatosan (lásd a hivatalos nyelv intézményét).
3. A nyelvhasználat oly módon történő szabályozására, amely már explicit módon és szándékoltan (kisebbségi vagy minden embert megillető) nyelvi *jogok* biztosítására irányult, a Habsburg Birodalomban és a Magyar Királyságban a 19. század közepén, az Egyesült Királyságban a 19. század végén, Spanyolországban a 20. század elején, Franciaországban a 20. század közepén találunk példát először.
4. A nyelvi sokféleség megközelítései közül az érték-szemponturnak jelent meg a legkésőbb, a 20. század végén. Ebben a felfogásban a nyelvi sokféleség a demokratikus társadalmak alapvető értéke, a kulturális örökség része, a különféle népek közötti kölcsönös megértés forrása, a nemzeti/európai identitás központi eleme stb. A nyelvi sokféleség érték-felfogása rendszerint, de nem feltétlenül (vö. 2008-as francia alkotmány-módosítás) nyelvi jogok biztosításával jár együtt.
5. Amennyiben egyes országok nyelvi jogi szabályozását a könnyebb érthetőség és az összehasonlíthatóság végett modellekbe kívánjuk sorolni, akkor ezeket – a területi berendezkedés, a kisebbségvédelem módja és egyéb, szigorúan véve nem nyelvi szempontok mellőzésével – *a nyelvi jogok védelmének horizontális és vertikális szintje* alapján célszerű felállítani. Ennek során a jogvédelem *terjedelmét* (mely nyelvhasználati színterekre terjed ki a szabályozás), valamint a jogvédelem biztosításának *fokát* (implicit vagy explicit módon ismerik-e el, bíróság előtt érvényesíthető-e az adott nyelvhasználati jog, stb.) érdemes figyelembe venni.
6. Az Egyesült Királyság, Franciaország és Spanyolország 20. századig terjedő nyelvi jogi szabályozásában szisztematikusan felbukkanó hasonlóságok és jogfejlődési tendenciák alapján felállítható történeti modell az *asszimilációs* nyelvi jogi modell.
7. Az *asszimilációs* nyelvi jogi modellben a nyelvi homogenizáció – azaz az államnyelv kizárólagos használatát előíró, valamint a kisebbségi nyelvek használatát tiltó, olykor büntető rendelkezések sorozata – a birodalmi törekvések eszközeként legalább az abszolutizmus korától megfigyelhető volt, majd a 18-19. századi nemzetállami ideológiához jól illeszkedő, az „egy nemzet – egy nyelv” koncepciójára építő restriktív szabályozásban csúcsosodott ki.

8. A nyelvi homogenizáció vagy asszimiláció jogi eszközei közé az alábbiak tartozhatnak: egyetlen nyelv (az ún. nemzeti nyelv és/vagy államnyelv) hivatalos nyelvként történő meghatározása, kizárólagos használatának előírása bizonyos közéleti, adott esetben magánéleti nyelvhasználati színtereken, az államnyelven kívüli összes nyelv (kisebbségi nyelvek, regionális nyelvek, tájnyelvek) használatának korlátozása, tiltása, végső esetben magánjogi vagy akár büntetőjogi eszközökkel való szankcionálása. A szankciók köre rendkívül változatos lehet: pénzbírság, vagyonelkobzás, fogház, közhivatal viselésének megtiltása, tanítási jog elvesztése, áthelyezés, adott jogi dokumentum érvénytelensége, megszégyenítés, stb. Ezen intézkedésekre Angliában már az abszolutista rendszer kiépítését megelőzően, a 14. század közepétől, Franciaországban a 15. század végétől, Spanyolországban a 18. század elejétől kezdve találunk példát.
9. Általában elmondható, hogy minél később kezdte el az állam a nyelvi homogenizációt, az annál kevésbé volt hatékony.
10. Az asszimilációs nyelvi jogi modell korai szakaszában a nyelvpolitika szorosan összefonódott a vallással.
11. Az asszimilációs nyelvi jogi modell kezdeti szakaszában, amikor az uralkodó csoport nyelve még csak egy volt az adott területen beszélt számos vernakuláris nyelv között a *lingua francán*ak számító latinnal szemben, a nemzeti nyelv státusztervezési folyamatába explicit módon bevonták a latin ellenében történő állásfoglalást.
12. Az asszimilációs nyelvi jogi modellt kétfajta ideológia táplálta. Az elsőt birodalmi, a másodikat nemzetállami ideológiának nevezzük. A kettőben közös az a megfontolás, miszerint a nyelvi sokféleség a hatalom centralizációjának akadályát képezi, azaz egy adott területen beszélt nyelvek száma és az állam központosításának lehetősége között mintegy negatív irányú összefüggés van.
13. A nyelvi imperializmus alaptétele, hogy a hódítással mindig együtt kell járjon a hódító nyelvének meghonosítása, egyébként a legyőzött területet nem lehet hosszútávon megtartani. Ebből a felfogásból egyenesen következik az „*armas y letras*” mottóban megragadható nyelvpolitika, amit nyelvi gyarmatosításnak hívunk: egy közösség kulturális-nyelvi szuverenitásába való behatolás a közösség politikai-gazdasági élete fölötti hosszú távú uralom kialakításának érdekében. Az ehhez kapcsolódó ideológiát a leigázott népek és nyelvének sztereotipizáló, lealacsonyító megközelítése jellemzi, amely a hódító kulturális és erkölcsi felsőbbrendűségét és a leigázott nép alacsonyabbrendűségét, barbárságát hirdeti, ekként a hódítás legitimálását szolgálja. Pintér (2008: 92–93) mindezt az ír nyelvi kérdés kapcsán mutatja ki, de kutatásaim alapján az ideológia meglehetősen bizonyítható a spanyol, a francia és az egész brit térség jogi szabályozásában és nyelvpolitikájában is.
14. A 18-19. századi nemzetállami hullámmal a birodalmi nyelvi ideológiát a nyelvi nacionalizmus váltotta fel, amelynek lényege az egyéni és a társadalmi értékrendszer csúcsára helyezett nemzeti identitás központi elemét képező nemzeti nyelv felmagasztalása, mintegy szentként való tisztelete (Lanstyák 2009: 30). A spanyol és francia példán szemléletesen bemutatható nyelvi nacionalizmus ideológiája a brit

nyelvijog-alkotásban nem jelenik meg. Mindez azt jelezheti, hogy egyrészt a 19. századra a nemzetépítési folyamat az Egyesült Királyságban már teljesen befejeződött, másrészt az angol nyelv hegemóniája ekkor már oly mértékben stabil volt, hogy többé nem volt szükség a jogalkotásban történő nyomásgyakorlásra.

15. A Habsburg Birodalom és a Magyar Királyság 1918-ig terjedő nyelvi jogi szabályozásában szisztematikusan felbukkanó hasonlóságok és jogfejlődési tendenciák alapján felállítható történeti modell a *pluralista* nyelvi jogi modell.
16. A *pluralista* nyelvi jogi modellben a nyelvi homogenizáció igénye csak a 19. században jelentkezett, és akkor is mind eszközeiben, mind hatásában messze elmaradt az asszimilációs modellbe tartozó államok gyakorlatától.
17. A pluralista modellben az állam a nyelvi sokféleséget nem tekinti eleve kiküszöbölendő problémának vagy az effektív hatalomgyakorlás akadályának, ehelyett nyelvi jogok biztosításával próbálja meg kezelni azt.
18. A Habsburg Birodalomban is tanúi lehetünk egy – az angol, spanyol és francia példához képest gyenge – nyelvi státusztervezési folyamatnak, melynek következtében a 16. század közepétől a latint teljesen a német váltotta fel a közigazgatási szervek és a bíróságok nyelvhasználatában, nem sokkal később pedig a rendi szervek hivatalos nyelve is a német lett. Mindez azonban csak a belső-ausztriai területekre vonatkozott. Magyarország nyelvhasználatát egyáltalán nem háborgatták, a cseh területekét is csak 1620 után.
19. Az egynyelvűség gondolata a Habsburg Birodalomban csak a központi kormányzat szintjén és rövid ideig merült fel. II. József komolyabb előzmények nélküli német nyelvi reformja a nyelvpolitika hagyományos irányát nem tudta hosszú időre eltéríteni. Az 1848-49-es forradalmi időszakban több alkotmányos dokumentum is deklarálta a nemzetiségi-nyelvi egyenjogúság elvét. Az elvet felemás módon ugyan, de a neoabszolutizmus korában is megpróbálták érvényesíteni. Az ezzel párhuzamosan megfogalmazott, a jozefinista tradícióhoz visszanyúló „germanizációs” program körülbelül annyit ért meg, mint II. József fél évszázaddal korábbi kísérlete, hogy azután 1867-ben ismét az alkotmányos szinten deklarált többnyelvűség elvének adja át a helyét.
20. A Magyar Királyságban a nyelvhasználatot a 18. század végéig nem szabályozták. A közszférában *de facto* a latint használták, bizonyos nyelvhasználati szintereken és főleg szóban a magyart és más vernakuláris nyelveket is. Az első tudatos nyelvpolitikai intézkedésnek II. József 1784-es német nyelvrendelete tekinthető, amely a nyelvi kérdést politikai-jogi síkra terelte Magyarországon.
21. A magyar államnyelv bevezetése 1790-től 1844-ig több lépcsőben, az uralkodótól nyert engedmények sorozataként valósult meg. Ezáltal a magyar nyelv olyan pozícióhoz jutott, amivel korábban nem rendelkezett, miközben a nemzetiségek nyelvhasználatának biztosításáról a jogalkotó elfeledkezett. A hibát megkésve próbálta orvosolni a nyelvi

sokféleséget a lehető legteljesebb mértékben elismerő 1849-es képviselőházi határozat, amely Európa első ilyen tárgyú jogszabálya volt.

22. Mind az 1867-es osztrák alkotmány, mind az 1868-as nemzetiségi törvény a nyelvi sokféleség elismerésének talaján állt és mintaként szolgálhat a mai államok nyelvi jogi szabályozásához. Ezzel szemben az asszimilációs modellbe tartozó országok közigazgatási gyakorlata ebben az időszakban teljesen egynyelvű volt, s nemhogy a kisebbségi nyelvek oktatási nyelvként történő használatát, de – a heti egy tanterven kívüli walesi és ír nyelvórát leszámítva – tantárgyként való oktatását sem engedélyezték.
23. A birodalmi típusú, kolonizációs nyelvideológia mind a Habsburg Birodalom, mind a Magyar Királyság nyelvi jogából hiányzik. Ausztriában Mária Terézia korától megjelenik egyfajta birodalmi típusú nyelvideológia, ami a patriotizmus kategóriájával írható le. A nacionalista nyelvideológia Ausztriában kevésbé, Magyarországon erőteljesen jelentkezett, de nem a jogalkotás szintjén, hanem a közéletben.
24. A Nyugat-Európa-hoz képest megkésettnek tekintett közép-európai térségben a nyelvi kérdést a 19. században oly módon szabályozták, amely tiszteletben tartotta a nyelvi sokféleséget, és legalább megpróbálta azt a nyelvhasználókra (is) tekintettel szabályozni. Ezzel szemben a nyelvi sokféleségnek a normatív pluralista modell alapján történő megközelítése a vizsgált nyugat-európai országokban csak a 20. század második felében jelent meg. A nyelvi kérdés megnyugtató módon történő szabályozása a vizsgált nyugati államok *modernizációs deficitjének* tekinthető.
25. Az évszázadokon át hasonló módon folytatott asszimilációs nyelvpolitika ellenére az Egyesült Királyság, Spanyolország és Franciaország jelenlegi nyelvi jogi szabályozása, valamint az egyes kisebbségi nyelvek helyzete jelentős különbségeket mutat. A szabályozás iránya az Egyesült Királyságban körülbelül a 20. század elején fordult meg, és kisebb-nagyobb lépésekben haladt előre, az egyes országrészek között jelentős különbségekkel. Spanyolországban a fordulópontot az 1978-as alkotmány jelenti. Franciaország csak mostanában kezdett nyitni a nyelvi sokszínűség elfogadásának irányába, de nagyjából-egészében még mindig az asszimilációs modellbe sorolható.
26. Az egynyelvűség tradíciójától a nyelvi sokféleség elfogadásának irányába történő elmozdulás folyamata hat lépésben ragadható meg: 1. homogenizációs törekvések az államnyelv bevezetésén és terjesztésén keresztül, a kisebbségi nyelvek iránti teljes intolerancia (*tiltás*); 2. részleges engedmények egyes nyelvhasználati szintereken (*implicit elismerés / tűrés*); 3. a kisebbségi nyelvek létének elismerése az ország kulturális örökségének részeként, államalkotó tényezőként stb. (*explicit elismerés*) és/vagy a nyelvi *diszkrimináció tilalmának* deklarálása; 4. a kisebbségi nyelvek használatának jogszabályban történő engedélyezése jogérvényesítési garancia nélkül (*engedélyezés*); 5. bírósági úton érvényesíthető *nyelvi jogok* biztosítása a kisebbségi nyelvek használóinak (*alanyi jogvédelem*); 6. a kisebbségi nyelvhasználat aktív állami ösztönzése (*támogatás*).

27. Mind a hat lépés, körülbelül ebben a sorrendben – a 20. század során fokozatosan – csak az Egyesült Királyságban valósult meg. Spanyolország az 1978-as alkotmánnyal gyakorlatilag egyszerre valósította meg az utolsó négy lépést. Franciaország általában véve a 3. lépésnél, az oktatás területén a negyediknél tart. Az aktív állami támogatás (6. lépés) az Egyesült Királyságban és Spanyolországban nem a központi állam, hanem az adott regionális nyelvi közösséget képviselő autonóm/devolúciós intézmények részéről valósul meg. Ausztria és Magyarország eleve nem az asszimilációs modellből indult. Ausztria az 5., Magyarország pedig a 4. szintről lépett előre. A jelenlegi szabályozás nagyjából-egészében mindkét országnál megfelel a 6. fokozatnak, bár az állami támogatás inkább bizonyos tevékenységekhez való anyagi források biztosításában, semmint „erkölcsi” támogatásban, a kisebbségi nyelvek használatának aktív ösztönzésében nyilvánul meg.
28. Bár erre vonatkozóan további vizsgálódások szükségesek, kutatási eredményeim a nemzetállamok, a nacionalizmus és a nemzeti identitás megjelenésének idejére vonatkozó szakirodalmi vitában azt az álláspontot támogatják, miszerint noha a nemzetállami filozófia, ideológia és mozgalom a modernitás terméke, maga a nacionalizmus jelensége a kora újkorig, némely esetben a középkorig visszavezethető. Az Egyesült Királyságban, Spanyolországban és Franciaországban a nemzeti identitás csírái, egyfajta proto-nemzeti kötődés vagy nemzeti érzület kétségtelenül már a 15-16. században megjelent, és a nyelv ebben központi helyet foglalt el. A nyugat-európai államok nyelvi jogi szabályozása valóban tudatos nyelvpolitikán alapult. A nyelvi kérdés tehát nemcsak az egyéni és közösségi identitás egyik meghatározójaként érdemel kiemelt figyelmet, hanem az államok politikatörténetének központi elemeként is.

V. A tudományos eredmények hasznosításának lehetőségei

A modern állam nyelvi jogának a mai napig nincsenek egyetemesen elismert zsinórmértékei, rendező elvei, ebből kifolyólag a nemzeti és nemzetközi nyelvi jogalkotás más jogterületekhez képest „sokkal inkább ki van téve a véletlennek, a politikai megfontolások esetlegességeinek” (Andrássy 1998: 5). Nem meglepő hát, hogy a kisebbségi nyelveket és a kisebbségek nyelvi jogait érintő egyre hangsúlyosabb nemzetközi szerepvállalás ellenére az egyes államok nyelvi jogi szabályozása és nyelvpolitikája jelentős különbségeket mutat.

A nyelvi jogokkal foglalkozó kutatások zöme – a nemzetközi és nemzeti jogok szabályozási logikájának megfelelően – a mai napig a kisebbségi nyelvi jogokkal, a kisebbségi nyelvekkel vagy a nyelvi kisebbségekkel foglalkozik. A paradoxon abban rejlik, hogy az általános, egyetemesen elfogadott nyelvi jogi alapelvek végső soron jobban szolgálnák a nyelvi kisebbségek javát, mint a speciális kisebbségi nyelvi jogok (Andrássy 1998: 104; 2013a). Ennek oka, hogy a kisebbségi jogokat hagyományosan privilégiumokként értelmezik, így ezek biztosítása az egyes államok jóindulatától függ. Egy egyetemes nyelvi jog elfogadása olyan kiindulási alapot, legkisebb közös nevezőt jelentene, amelyből már nem lehet „lealkudni”. Analógiaként említhető a vallásszabadság, amely hatékonyabban segíti elő a vallási kisebbségek védelmét, mint korábban a vallási kisebbségekre irányadó speciális jogszabályok.

A probléma napjainkban talán időszerűbb, mint valaha. A globalizáció, a transznacionalizmus és az elképesztő sebességgel fejlődő kommunikációs és egyéb technológiai újítások korában a kisebb vagy kevésbé használt nyelvek funkcionális hanyatlása korunkban nagyobb méreteket ölt, mint bármikor a történelem folyamán (Bartha 1999: 9, 2003: 56). A nyelvpusztulás sebességére és az élő nyelvek számára vonatkozóan eltérő adatok állnak rendelkezésünkre. Az egyik legismertebb nyelvi atlasz, az Ethnologue például az élő nyelvek számát 7102-re teszi, amelyből 2447 – a nyelvek egyharmada – veszélyeztetettnek minősül. Körülbelül hat nyelv tűnik el évente (Lewis – Simons – Fennig 2015). Az UNESCO veszélyeztetett nyelvi atlasza szerint a jelenleg beszélt mintegy 6000 nyelv fele századunk végéig ki fog halni (Moseley 2010).

A nyelvi jogi probléma fontosságát az is alátámasztja, hogy az etnikai konfliktusok jelentős részének középpontjában a nyelv áll. Noha a nyelvi különbség önmagában nem jelent konfliktusforrást, de a nyelvi diszkrimináció, a kisebbségi nyelvhasználók kizárása vagy hátrányos megkülönböztetése az államhatóságok nyelvi preferenciáin keresztül, valamint a kisebbségi nyelvi jogok elégtelen alkalmazása a gyakorlatban véres etnikai összetűzésekhez vezet. A második világháborút követő konfliktusok többsége államokon belül robbant ki, általában függetlenséget, autonómiát vagy jogaik védelmét követelő csoportok által. A nyelvi jogi igények kiemelt helyen szerepelnek ezen konfliktusok kiváltó okai között (de Varennes 1997: 146–147; May 2005: 330). Noha a kutatás a bevándorlókkal kapcsolatos nyelvhasználati problémákra nem terjed ki, csak idő kérdése, hogy napjaink migrációs „boomja” következtében a nyelvi kérdés itt is komoly konfliktusforrássá váljék.

Összefoglalva, a doktori értekezés eredményei a helyes és igazságos nyelvi szabályozás kidolgozásához való hozzájáruláson keresztül a világ nyelvi sokféleségének megőrzését, valamint a különféle nyelveket beszélő népcsoportok közötti konfliktusok enyhítését segíthetik elő.

VI. Az értekezés tudományos előzményei

Az értekezés témájához kapcsolódó publikációk¹

1. *Linguistic Legislation in Hungary during the Era of Dualism*. Megjelenés előtt az Institut für Osteuropäische Geschichte „Europa Orientalis” c. sorozatának 2015-ös kiadványában.
2. *Western European perspectives towards language minorities and linguistic rights – then and now*. Megjelenés előtt a Journal of Constitutional History c. folyóirat 2015/30. számában.
3. *A nyelvhasználat szabályozása a 19. századi Magyarországon*. In: Varga Norbert (szerk.): VI. Szegei Jogtörténeti Napok – Bárá Eötvös József születésének 200. évfordulója alkalmából. Szege: Szegei Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Jogtörténeti Tanszék, 2014. pp. 137–149.
4. *Andrássy György monográfiája a nyelvszabadságról mint egyetemese elismerésre váró egyetemese emberi jogról* (recenzió). Jogtudományi Közlöny 2013/12. pp. 630–632.
5. *The history of linguistic legislation in France*. Journal of European History of Law 2013/2. pp. 137–143.
6. *Kisebbségi nyelvek és nyelvi jogalkotás Franciaországban*. JURA 2013/2. pp. 194–207.
7. *Policies and legislation on autochthonous languages in the United Kingdom*. In: Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata, No. 151. Essays of Faculty of Law University of Pécs Yearbook of 2013. University of Law, Faculty of Pécs, 2013. pp. 129–150.
8. *Területi autonómiával rendelkező kisebbségek Spanyolországban – nyelvi jogi kitekintés*. In: Szöllősi László (szerk.): Pro Scientia Aranyérmesek XI. Konferenciája. Budapest: Pro Scientia Aranyérmesek Társasága, 2013. pp. 289–293.
9. *Az ír nyelvi paradoxon*. Jogtörténeti Szemle 2012/3. pp. 48–59.
10. *Linguistic Diversity and Language Rights in Spain*. In: Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata, No. 150. Essays of Faculty of Law University of Pécs Yearbook of 2012. University of Law, Faculty of Pécs, 2012. pp. 183–202.

Az értekezés témájához kapcsolódó tudományos előadások

1. *A fenntartható nyelvi sokszínűség jogi keretei az Európai Unióban*. Mindennapi többnyelvűség, fenntartható nyelvi sokszínűség és többnyelvű bevonódás – kisebbségi nyelvek kutatása, oktatási gyakorlat és politika: a módszertan, tanulás és bevett fogalmak újraértelmezése c. konferencia, Budapest, 2015. szeptember 18–19.

¹ Az értekezés szorosan vett tárgyához nem kapcsolódóan további 7 tanulmányom és 3 recenzióm jelent meg az amerikai szabadságjogok és a kisebbségvédelem témakörében.

2. *Language rights in Hungary since the democratic transition in 1989–90*. Conference of the Hungarian Studies Association of Canada at the 2015 Congress of the Humanities and Social Sciences, University of Ottawa, Kanada, 2015. május 31 – június 1.
3. *Linguistic Legislation in Hungary during the Era of Dualism*. Meeting of Austrian Centers in Minneapolis, USA, 2014. szeptember 14–17.
4. Gombaszögi Nyári Tábor, Nyelvi jogvédők mindennapjai Erdélyben (kerekasztal beszélgetés) – felvezető előadás; Krasznahorka, Szlovákia, 2014. július 15–20.
5. *Western vs. Eastern European Perspectives towards Linguistic Minorities and Language Rights – Then and Now*. Third Biennial Conference of the European Society for Comparative Legal History, Macerata, Olaszország, 2014. július 8–9.
6. Anyanyelvhasználat külhonban – A jogi lehetőségektől a megvalósításig c. konferencia, Civil szervezetek a nyelvi jogok gyakorlatba ültetéséért c. panel (felkért bíráló). Szervezők: Kisebbségi Jogvédő Intézet, Nemzetpolitikai Kutatóintézet, a Magyarországon élő Nemzetiségek Jogainak Védelmét Ellátó Biztoshelyettes. Budapest, 2014. február 20–21.
7. *Nyelvi jogok a dualizmus kori Magyarországon*. VI. Szegedi Jegtörténész Konferencia, 2013. november 21–22.
8. *Nyelvi jogok és szabályozások Európában*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2013. november 19.
9. *Linguistic diversity in Europe – Observations from a legal perspective*. International Two Day Workshop on Revisiting, reanalysing and redefining research on linguistic diversity: media, education and policy, Aberystwyth University, Wales, 2013. október 16–18.
10. *Az Európai Unió nyelvi jogának fejlődése: problémák és távlatok*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2013. május 14.
11. *The hidden map – A brief history of language minorities and linguistic legislation in France*. 9th János Szentágothai Interdisciplinary Conference & Student Competition, Pécs, 2013. május 3–4.
12. *Területi autonómiával rendelkező kisebbségek Spanyolországban és az Egyesült Királyságban – összehasonlító nyelvi jogi kitekintés*. Pro Scientia Aranyermesek XI. konferenciája, Szeged, 2012. november 8–10.
13. *Autochthonous language minorities in the United Kingdom – the story of Irish, Scottish Gaelic and Welsh*. Partnerschaftstreffen der Universität Graz und Universität Pécs, Pécs, 2012. október 8.
14. *Linguistic rights in the EU and Member States – The case of Spain and Hungary*. Seminar on National Constitutions and European Law, Lodz, Lengyelország, 2011. november 24–26.